

ПОЛІКОМПОНЕНТНІ КОМПОЗИТ-КОМПЛЕКСИ: СТИЛІСТИКА І ПРАГМАТИКА

У статті розглядаються стилістичні та прагматичні особливості функціонування полікомпонентних композит-комплексів у художньому дискурсі та їх вплив на створення експресивності тексту та змалювання образів персонажів художнього твору. Певна увага приділена креативності авторів щодо створення таких композитних лексем.

Однією з найцікавіших проблем англійського okazіонального словотворення є проблема так званих "другорядних" способів словотворення [1: 131], до яких належить багатоконпонентне (фразове) словотворення. Цей спосіб являє собою поєднання кількох (трьох і більше) базових морфем на основі процесу універбації, тобто переведення синтаксичних конструкцій до рангу складного слова. Одиниці, що виникають при цьому, є застиглими фрагментами мовленнєвого ланцюжка і можуть бути структурованими до дуже невеликої міри, оскільки будь-які подібні фрагменти можуть вибиратися мовцем з однієї ланки ланцюжка (внутрішнього лексикону) і вживатися в іншій вже в новій якості складного слова [1: 131].

У запропонованій статті ми ставимо за мету дослідити особливості функціонування полікомпонентних композит-комплексів у художньому дискурсі. Для досягнення поставленої мети маємо виконати такі завдання:

- визначити стилістичні та прагматичні функції полікомпонентних композитних лексем у художньому тексті;
- дослідити їх вплив на створення експресивності тексту та змалювання образів персонажів;
- встановити залежність тенденції до виникнення в тексті полікомпонентних лексичних одиниць від креативності авторів художнього тексту.

Предметом даного дослідження є функціонування полікомпонентних композит-комплексів у художньому дискурсі, об'єктом є стилістичні та прагматичні функції даних лексичних одиниць в художніх текстах.

Матеріалом дослідження послужили 46 лексикалізованих синтаксичних конструкцій, вилучених методом суцільної вибірки з художньої прози Джерома К. Джерома та Хелен Філдінг.

Дані лексеми протягом досить великого проміжку часу викликають інтерес лінгвістів [1-8], проте функціонування їх у різних мовленнєвих стилях та, зокрема, в художній літературі залишається ще недостатньо дослідженим. Це пояснюється двоїстим характером цих мовних одиниць: з одного боку, лексикалізовані синтаксичні одиниці є словоподібними, а з іншого – характеризуються певними синтаксичними ознаками [7: 77].

Уся розмаїтість підходів до вивчення проблеми утворення та функціонування лексикалізованих синтаксичних конструкцій відображається у різноманітності термінів, що використовуються для найменування цих одиниць. З огляду на їхню синтаксичну етимологію багатоконпонентні лексичні одиниці називають складними словами з внутрішнім синтаксисом (А. І. Смірніцький), лексикалізованими синтаксичними структурами (Ю. А. Зацний, С. М. Єнікєєва), складними словами, утвореними в результаті інтеграції словосполучень (Д. І. Квеселевич), складними словами синтаксичного типу (М. С. Ретунська, І. В. Ковальова), фразовими епітетами (І. Р. Гальперін), епітетами-фразами та епітетами-реченнями (О. С. Ахманова). Беручи до уваги їх структурну схожість з одиницями комунікації інкорпорууючих мов, лексичні утворення такого типу називають інкорпорованими словами (Л. П. Леонова), словореченнями (Н. В. Шевлягіна). У лінгвістичній літературі їх також називають зрощеннями (П. М. Карашук), словами-фразами (П. В. Царьов), цитатними словами або голофразами (О. Есперсен, І. В. Арнольд), полікомпонентними лексичними одиницями (Н. Ф. Клименко), компресивами (Н. Н. Демет'єва), синтаксичними композитами, композитоїдами, універбатами-реченнями (Л. Ф. Омельченко).

Такі лексичні одиниці утворюються для заповнення лакун номінативного характеру і можливості економно та емно виражати складні поняття в межах складного слова. Відмінність їх від звичайних композитів полягає, головним чином, у тому, що звичайні складні слова утворюються шляхом об'єднання синтаксично незалежних слів-основ, а складні слова синтаксичного типу формуються на базі готових словосполучень шляхом інтеграції синтаксично залежних один від одного компонентів [3: 79]. Оскільки лексикалізовані синтаксичні конструкції мають яскраво виражені конотативні властивості, вони використовуються учасниками комунікативного акту для більш повного задоволення номінативно-комунікативних потреб, тобто найкраще підходять для дискурсивних цілей, зокрема письмового художнього дискурсу.

Незважаючи на різноплановість лексикалізованих синтаксичних конструкцій, значна їх кількість становить стійкі лексичні одиниці з властивими для них категоріальними ознаками. Головними ознаками лексикалізованих синтаксичних конструкцій, за С. М. Єнікєєвою, є їх смислова "злитість", фонологічна та графічна ціліснооформленість, здатність виступати в якості одного члена речення [3: 232]. У кожному конкретному висловлюванні лексикалізовані синтаксичні одиниці функціонально наближаються до слова, оскільки вживаються для номінації конкретного предмета або явища з актуальними для даного комунікативного акту ознаками. Відбувається кардинальна зміна означуваної сторони лексикалізованого речення: предикативні відносини заглушуються, повідомлення тяжіє до цілісної номінації, комунікативна одиниця перетворюється на номінат [9: 41].

Найбільш типовими функціональними проявами лексикалізації синтаксичних одиниць є ад'єктивація та субстантивація. Новоутворення, що виникають внаслідок ад'єктивації та субстантивації синтаксичних конструкцій, набувають відповідних лексико-граматичних категоріальних ознак. Лексичне значення ад'єктивованої синтаксичної одиниці вказує на ознаку, а субстантивованої синтаксичної одиниці – на предмет (явище).

Лексикалізація синтаксичних конструкцій передбачає їх граматичну категоризацію. Новоутворення, що функціонально уподібнюються прикметникам, мають ад'єктивне граматичне значення, у реченні виконують функцію означення, або іменної частини складеного присудка.

"Its low-pitched gables and thatched roofs and latticed windows give it quite a story-book appearance, while inside it is even still more once-upon-a-timey-fied." (J. K. Jerome)

Для субстантивованих синтаксичних одиниць характерними є морфологічні ознаки іменника: наявність категоріальної ознаки числа, вказівка на категорію означеності/неозначеності.

"A ne'er-do-well was Harry – drank, knocked his wife about, they say." (J. K. Jerome)

У якості означення до субстантивованої одиниці можуть вживатися прикметники, присвійні та вказівні займенники, іменники в присвійному відмінку. Синтаксичні функції, які виконують субстантивовані словосполучення та речення, відповідають функціям, що традиційно притаманні іменникам. У реченні вони можуть виконувати, зокрема, функції підмета, додатка та предикатива.

Що стосується внутрішнього наповнення, то в результаті лексикалізації синтаксичних конструкцій утворюються складні слова особливого типу, які мають значну інформаційну ємність і вирізняються семантичною насиченістю. Твірною основою служить готова синтаксична конструкція – словосполучення або речення – з притаманними їм синтаксичними зв'язками та відносинами, які визначаються наявністю елементів зовнішнього синтаксису: прийменників, сполучників, порядку слів. У результаті лексикалізації синтаксичної одиниці зв'язки між її компонентами втрачають актуальність як граматичні показники, але впливають на семантику похідного слова [3: 234]. Нове лексичне утворення набуває додаткового значення, що виявляється в новому експресивно-образному забарвленні.

Серед досліджуваного корпусу лексикалізованих синтаксичних одиниць (універбатів) є так звані "промовисті" імена. Це голофрастичні композит-комплекси, що поєднують власні імена з образною характеристикою їх володарів: *Elaine-named-to-Gordon-who-used-to-be-head-of-Tarmacadamin-Kettering-Elaine, Mrs. Smug Married-at-twenty-two* (H. Fielding). Ці цитатні імена, крім денотативної характеристики персонажів, несуть також аксіологічне навантаження – називаючи особу за найбільш притаманними їй рисами, автор включає в семантику новоутворень оцінне ставлення героя розповіді до названих персонажів, переважно негативне.

"Come on, Bridget-fucking-late-again", he shouted impatiently. (H. Fielding)

У даному випадку цитатний композит-комплекс характеризує не лише героїню, а саме її звичку запізнюватись на роботу, але й грубіяна-начальника, що вважає нормальним подібне звертання до підлеглих, чим, безумовно, дратує героїню, яка й без того відчуває свою провину.

Інші субстантивовані полікомпонентні одиниці створені авторами для експресивного опису предметів (*country-house-hotel, miracle-on-train-phone, hideous grow-bag-cum-milk-dispensing-machine*), тварин, персонажів-людей (*a ne'er-do-well, powers-that-be*).

"It [cat] trotted quietly on until its would-be-assassin [dog] was within a yard of it, and then it turned round and sat down in the middle of the road, and looked at Montmorency." (J. K. Jerome)

Композит-комплекс *would-be-assassin* називає собаку, проте крім собаки, цей універбат у даному контексті яскраво характеризує kota, який зовсім не сприймає Монморенсі як небезпеку, чим явно ображає його собачу гідність. Таким чином лексикалізована синтаксична одиниця з семантикою "убивця" створює комічний ефект у контексті зустрічі зухвалого фокстер'єра зі ще зухвалішим котом. Наступні приклади характеризують душевний та психічний стан героїні твору Хелен Філдінг.

"Instead I am going to turn into a hideous grow-bag-cum-milk-dispensing-machine which no one fancy and which will not fit into any of my trousers." (H. Fielding)

Героїня має комплекс неповноцінності щодо своєї ваги; універбат у функції іронічної метафори виразно показує весь розпач героїні стосовно своєї зовнішності і відсутності сили волі (чи бажання) схуднути.

"...it doubles misery potential when you come home: **no-number-stored-on-1471-misery**, to add **no-message-on-answer-phone-misery**, or **number-stored-turning-out-to-be-Mother's-misery**." (H. Fielding)

Використання субстантивних композит-комплексів з повторюваним спільним компонентом *-misery* додає ще більшої експресивності до опису пригніченого емоційного стану героїні з приводу ігнорування її чоловічою половиною людства.

Переважає більшість лексикалізованих синтаксичних конструкцій у досліджуваному корпусі композитів є ад'єктивованими універбатами (34 одиниці), серед яких 32 є стилістично маркованими утвореннями і дві одиниці (*time-and-motion study*; *egg-and-bacony sort of a man*) реалізуються у функції звичайних означень. Немаркованість другого універбата визначається з контексту – цю характеристику своєму хазяїну дає собака в розмові з іншим собакою, які характеризують людей за запахом:

"Oh, an **egg-and-bacony sort of a man**, with a dash of soap about him." (J. K. Jerome)

У компаративній структурі актуалізується полікомпонентна ад'єктивована одиниця *come-to-bed*:

"First you completely ignore me like some Hitler Youth ice-maiden, then you turn into an irresistible sex kitten, looking at me over computer with not so much '**come-to-bed**' as just '*come*' eyes, and now suddenly you're Jeremy Paxman." (H. Fielding)

Інші лексикалізовані полікомпонентні синтаксичні одиниці реалізуються у функціях епітетів: описово-оцінних, метафоричних та компаративних. Компаративні епітетні конфігурації створені авторами для експресивної характеристики невмілої гри на волінці:

"He would begin magnificently with a wild, full, **come-to-the-battle sort of note**, that quite roused you." (J. K. Jerome)

та характерного спонукання старшим молодшого до небажаної розмови:

"Now come along, Bridget. I don't want any silliness", she said in her **Genghis-Khan-at-height-of-evil voice**." (H. Fielding)

Метафоричні епітетні конфігурації створені переважно для експресивної характеристики абстрактних референтів: *a magic-of-Christmas miracle*, *end-of-life crisis*, *push-me-pull-you experiencing*, *vixen-from-hell fury* (H. Fielding); *life-and-death struggle*, *get-the-boat-along order* (J. K. Jerome).

Ад'єктивована полікомпонентна одиниця у метафоричній епітетній конфігурації у відповідному контексті опису розбивання намету вночі під зливою набуває іронічної конотації:

"...you are preparing for a **life-and-death struggle** with him, when it begins to dawn on you that it's Jim." (J. K. Jerome)

У випадку з мистецтвом керування човном (*get-the-boat-along order*) метафоричний епітет сприяє досягненню комічного ефекту:

"Plain practical rowing of the **get-the-boat-along order** is not a very difficult art to acquire, but it takes a good deal of practice before a man feels comfortable when rowing past girls." (J. K. Jerome)

Голофрастичні композит-комплекси, актуалізовані у функції описово-оцінних епітетів, крім описових сем, мають також певні оцінні конотативні складові, а саме:

- пейоративності: 'Hello-not-now' look, off-you-go sort of way, pointless Taste-of-Others exam, tedious-beyond-belief manuscript from lunatic (H. Fielding);
- меліоративності: thin-but-attractive lips, divorced-by-cruel-wife Mark (H. Fielding);
- культури та історичності: ever-to-be-famous June morning of 1215, still more once-upon-a-timeyified (J. K. Jerome)
- іронічності.

Епітетних конфігурацій з конотаціями іронічності переважна більшість. Полікомпонентні одиниці в цих епітетах створені для характеристики людей, яким не симпатизують головні герої: *late-in-life smoothie*, *his what-do-you-mer-call-it clause*, *rich-but-overbread boyfriend* (H. Fielding); *at-home-sneered-at lady* (J. K. Jerome):

"She said in the special bright, breathy, **isn't-everything-super?** voice that means, 'Do what I say or I'll magimix your face!'" (H. Fielding) – у даному випадку поєднуються конотації іронічності та пейоративності;

для дескриптивної номінації абстрактних референтів: *insectuous-sex-sandwich sort of way*, *permanent date-with-Daniel standby* (H. Fielding); *rough-and-ready criticism* (J. K. Jerome):

"Mum had been to church and suddenly realized in a **St. Paul-on-road-to-Damaskus-type** blinding flash that the vicar is gay." (H. Fielding);

для образного опису їжі, що не викликає ентузіазму: *not-too-well-cooked dinner* (J. K. Jerome);

*half-grapefruits bespined with **cheese-and-pineapple-chunk-laden** toothpicks* (H. Fielding);

для вираження іронії з приводу винаходу косметичного засобу:

"The Future ('After Use') a fat, jolly, **Godbless-everybody** sort of world..." (J. K. Jerome);

для образної характеристики мови рибалок:

"...they cursed us – not with a common cursory curse, but with long, **carefully-thought-out**, comprehensive curses..." (J. K. Jerome);

для опису виразу "обличчя" собаки:

"There is a sort of **Oh-what-a wicked-world-this-is-and-how-I-wish-I-could-do-something-to-make-it-better-and-nobler** expression about Montmorency that has been known to bring the tears into the eyes of pious old ladies and gentlemen." (J. K. Jerome)

Великі виразні можливості фразових епітетів, що дозволяють їм виконувати в мові художньої літератури різноманітні стилістичні функції, визначаються, перш за все, особливістю їхньої семантики, що полягає в акумулюванні значного об'єму інформації в одному складному слові. При вживанні в художній літературі і в побуті складні слова цього типу набувають гумористичного, жартівливого або навіть гротескного характеру. Вживаючи лексикалізовану синтаксичну одиницю в ролі означення, письменник цілеспрямовано порушує його нормативну валентність на синтаксичному рівні, вириває його зі звичного, основного синтаксичного контексту і вміщує в інший контекст [10: 76]. Таким чином, за рахунок неочікуваності появи таких одиниць у функції означення досягається значний стилістичний ефект. Так, наприклад, словосполучення *Oh-what-a-wicked-world-this-is-and-how-I-wish-I-could-do-something-to-make-it-better-and-nobler*, взяте окремо, становить закінчене речення і функціонування його в якості окремого речення є його основним синтаксичним контекстом. Дж. К. Джером вживає його як компактне словосполучення в іншому контексті – у функції препозитивного означення. Невідповідність граматичної структури і синтаксичної функції словосполучення надають епітету суб'єктивно-оцінного іронічного відтінку, що підсилюється змістом контексту, що нібито передає думки зовсім не ідеального за характером собаки.

До структурних особливостей оказіональних фразових композит-комплексів, що перешкоджають можливій їх узуалізації, О. В. Ребрій відносить надлишковість структурних компонентів [1: 131]. В англійській мові не існує такого поняття, як "найдовше складне слово" [11: 66]. Максимальний розмір полікомпонентних слів визначається не обмеженнями структурного характеру, а реальною здатністю потенційного реципієнта сприйняти і адекватно інтерпретувати складну конструкцію. О. В. Ребрій наводить приклад найдовшого слова з п'ятнадцяти компонентів за результатами дослідження публіцистичної лексики [1: 131]. Щодо художнього дискурсу, теоретично слово може бути будь-якої довжини, оскільки графічне оформлення дає можливість декодувати практично будь-яке складне слово незалежно від кількості компонентів. В останньому з наведених прикладів полікомпонентний композит-комплекс налічує 21 слово, що підтверджує гіпотезу про необмеженість структури таких лексичних одиниць, хоча більшість таких так і залишаються оказіональними.

Лексикалізація синтаксичних конструкцій є типовим явищем для аналітичної за своєю типологією англійської мови, тому лексикалізовані синтаксичні одиниці не мають прямих еквівалентів в українській та російській мовах, оскільки категоріально-понятійні системи в цих мовах не збігаються [3: 238].

Оказіоналізми як створені нові мовні знаки, що вирізняються новизною форми та самобутністю змісту, найповніше характеризують креативний потенціал мовної системи, тим самим забезпечуючи вихід тексту, в якому вони вживаються, у систему мови [12: 181].

Тенденція до створення полікомпонентних композит-комплексів у художньому дискурсі є креативною особливістю ідіостилю автора. В аналізованих текстах двох авторів – Джерома К. Джерома (кінець XIX-початок XX ст.) та Хелен Філдінг (кінець XX ст.) – створено 46 лексикалізованих синтаксичних конструкцій: 15 одиниць у творах Дж. К. Джерома та 31 одиниця у творі Х. Філдінг. Порівнюючи креативність цих авторів щодо створення полікомпонентних одиниць, зауважимо об'єм проаналізованих текстів: 15 голофрастичних композит-комплексів на приблизно 600 сторінок тексту у Дж. К. Джерома та 31 одиниця на 280 сторінок тексту у Х. Філдінг. Чинниками такої кількісної розбіжності створення полікомпонентних лексичних одиниць може бути творча особливість даного автора або ж загальна тенденція в літературі кінця XX – початку XXI століття. Вирішення цього питання може бути перспективою для наступних досліджень функціонування полікомпонентних композит-комплексів та креативності авторів щодо їх створення у діахронічному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ребрій А. В. О преимущественно окказиональных способах английского словообразования / Ребрій О. В. // Вісник Харківського державного університету ім. В. Н. Каразіна. – 1999. – № 435. – С. 130 – 135.
2. Высочинский Ю. И., Омельченко Л. Ф. Лексикология современного английского языка: учебное пособие. Ч. I. / Высочинский Ю. И., Омельченко Л. Ф. – К.: КПИ. – 1999. – 263 с.

3. Єнікеева С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови / Єнікеева С. М. – Запоріжжя: Запорізький національний університет. – 2006. – 303 с.
4. Омельченко Л. Ф. Английская композита: структура и семантика: Дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Омельченко Лариса Федоровна. – К. – 1989. – 493 с.
5. Оноприенко Т. Н. Эпитет в системе тропов современного английского языка (Семантика. Структура. Прагматика): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Оноприенко Татьяна Николаевна. – Житомир, 2002. – 188 с.
6. Соловьева Л. Ф. Выражение аксиологических категорий в современном английском языке (атрибуты, предикативы и релятивы оценки): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Соловьева Лариса Федоровна. – Житомир, 2000. – 190 с.
7. Леонова Л. П. Инкорпорированное слово в типологическом аспекте / Л. П. Леонова // Семантика и структура слова. – Калинин: Изд-во Калининского гос. ун-та, 1985. – С. 77 – 87.
8. Омельченко Л. Ф., Мороз Т. Н. Фразеологическая семантика английских "императивных" композит / Л. Ф. Омельченко, Т. Н. Мороз // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету *Linguarum* – VIII. – К.: Видавн. центр КНЛУ. – 2006. – Випуск 12. – С. 52-56.
9. Квеселевич Д. И. Интеграция словосочетания в современном английском языке / Квеселевич Дмитрий Иванович. – К.: Вища школа, 1983. – 84 с.
10. Турсунова Л. К. К проблеме классификации эпитетов / Л. К. Турсунова // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. Мориса Тореза. – 1974. – Выход 75. – С. 67 – 87.
11. Bauer L. *English Word-Formation* / L. Bauer. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
12. Рыжкова В. В. Интертекстуальность окказионализмов как креативных единиц языка / Рыжкова В. В. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2005. – № 667. – С. 179 – 182.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Дембовская Л. М. Поликомпонентные композит-комплексы: стилистика и прагматика.

В статье рассматриваются стилистические и прагматические особенности функционирования поликомпонентных композит-комплексов в художественном дискурсе и их влияние на создание экспрессивности текста, а также на изображение персонажей художественного произведения. Определенное внимание уделено креативности авторов к созданию подобных сложных лексем.

Dembovska L. M. Policomponent Compounds: Stylistics and Pragmatics.

This article deals with the stylistic and pragmatic peculiarities of functioning policomponent compounds in belle-lettre discourse and their impact on the expressiveness of the text and creation the characters' images in the piece of fiction. Certain attention is paid to the authors' creativity concerning formation of such compounds.